

DOĞU'DAN BATI'YA KÜLTÜR VE SANAT
ETKİLEŞİMİNDE OSMANLI ÇATMA
YASTIK YÜZLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ *

Sumiyo OKUMURA **

ÖZET

Osmanlı döneminde sıkça kullanılan çatma kadife yastık yüzleri, Türklerin geleneksel yaşam biçimini yansıtmaktadır. Osmanlı yastık yüzlerinde görülen kompozisyona baktığımızda, yastığın kısa kenarlarında yer alan nişli bordürlerin, Mısır'daki Memlüklerin yastıklarına çok benzediğini görmekteyiz. Aslında bu nişli kompozisyon, Doğu'daki Budizm'e ait dini kumaş panolarında görülen kompozisyon ile de oldukça yakınlık göstermektedir. Bunun sebebinin Osmanlıların kısa süreliliğine de olsa Tebriz'i ve daha sonra Kahire'yi ele geçirmesiyle birlikte, yerli sanatkâr ve ustaları Osmanlı sarayına getirmesinden kaynaklanmış olduğu söylenebilir. Saraya getirilen yabancı sanatkârlar ve ustalar, yaşadıkları yerlerden getirdikleri kültürü ve sanatı, yerleştikleri yerde de yaşatmaya devam etmiş ve orijinal anlamını yitirmiş desenleri ve kompozisyonları bir dekoratif unsur olarak kullanmışlardır. 16. yüzyıl ortasına gelindiğinde, bu kompozisyonun artık yastık yüzlerini oluşturan bir kalıp haline geldiği ve daha sofistike bir şekilde geliştiği görülmüştür. 17. yüzyılda ise sadece kadifeden değil, halıdan yapılan yastık yüzlerinin de yaygın hâle geldiğini, bugün mevcut olan eserlerden anlamak mümkündür. Bu makalede, Doğu ile Batı'nın bir sentezi olan çatma yastık yüzlerinde görülen kompozisyon üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

İpekli kadife, çatma, yastık yüzü, Osmanlı kadife kumaşları, niş, sanatkârlar, sanatın himayesi.

* Makalenin geliş tarihi: 03.03.2020 / Kabul tarihi: 20.05.2020

** Dr., Sanat tarihçisi./ okumuras@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-7021-50580>)

Giriş

Osmanlı döneminde sıkça kullanılan çatma kadife yastık yüzlerinde, kısa kenarlarında nişli bordürün yer aldığı görülür. Bugüne kadar Osmanlı kumaşları ve kadife dokumacılığı üzerine Tahsin Öz, Nevber Gürsu, Nurhan Atasoy, Halil İnalçık, Hülya Tezcan, Hülya Bilgi, Patricia Baker, Louise W. Mackie ve Amanda Phillips gibi kıymetli araştırmacılar tarafından değerli çalışmalar yürütülmüştür. Ancak, yastıklarda görülen bu özellik hakkında derinlemesine pek inceleme yapılmadığı fark edilmiştir. Yastık yüzlerinde görülen nişli kompozisyonların nereden kaynaklanmış olabileceğini düşündüğümüzde, ilginç benzerlerini Mısır'daki Memlüklerin yastıklarında, ayrıca Mısır ve Osmanlı Kâbe perdelerinde ve Mısır'da dokunan halılarda da değişik şekillerde görmek mümkündür. Makalede, Osmanlı kadife ve çatma yastık yüzlerinde görülen nişli kompozisyon üzerine inceleme yapmak amacıyla, ilk olarak Osmanlı dönemine gelinceye kadarki gelişim süreci ele alınacak, sonra yastık yüzlerinde sıkça kullanılan çatma kadife dokumacılığı üzerinde durulacak, ardından yastık yüzlerindeki desenler ve kısa kenarlarında görülen nişli bordürleri konu edilecektir. Son olarak da batılılaşmasından sonra nişli kompozisyonun nasıl değiştiği, Osmanlı egemenliği altındaki Yunan/Ege adalarında benzer yastık yüzlerinin üretilmesi ve bugünkü yastık yüzleri hakkında bilgiler verilecektir.

1. Osmanlı Öncesinde Yastıklar

Minder anlamına da gelen yastık kelimesi, Türkçe olup "yastuq"tan gelmektedir.¹ Bugün örnekleri pek kalmamış ise de, Yakınoğu'da halı, hasır, keçe ve yer minderlerinin dışında yastıkların da kullanılmış olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. İslamiyet'ten önce Irak'ın güneydoğu'sunda bulunan Maysan'da üretilen dokumalar arasında yastık/baş yastığı (wasida) bulunduğu; 10. yüzyılda Abbasiler döneminde Buhara'da halılar, düz dokumalar, elbise, yastık (balish), seccade ve çizgili Funduki mantolar (burd) dokunan bir imalathanenin yer aldığını; İran'da, Şiraz'a yakın Gundican'dan halılar, perdeler ve yastıkların (mak'ad) her bölgeye gönderildiğini ve Ha-

¹ Kaşgarlı Mahmüd, *Divânü Lugâti't-Türk*, (çev. ve düz. Seçkin Erdi vd.), İstanbul 2005, 670.

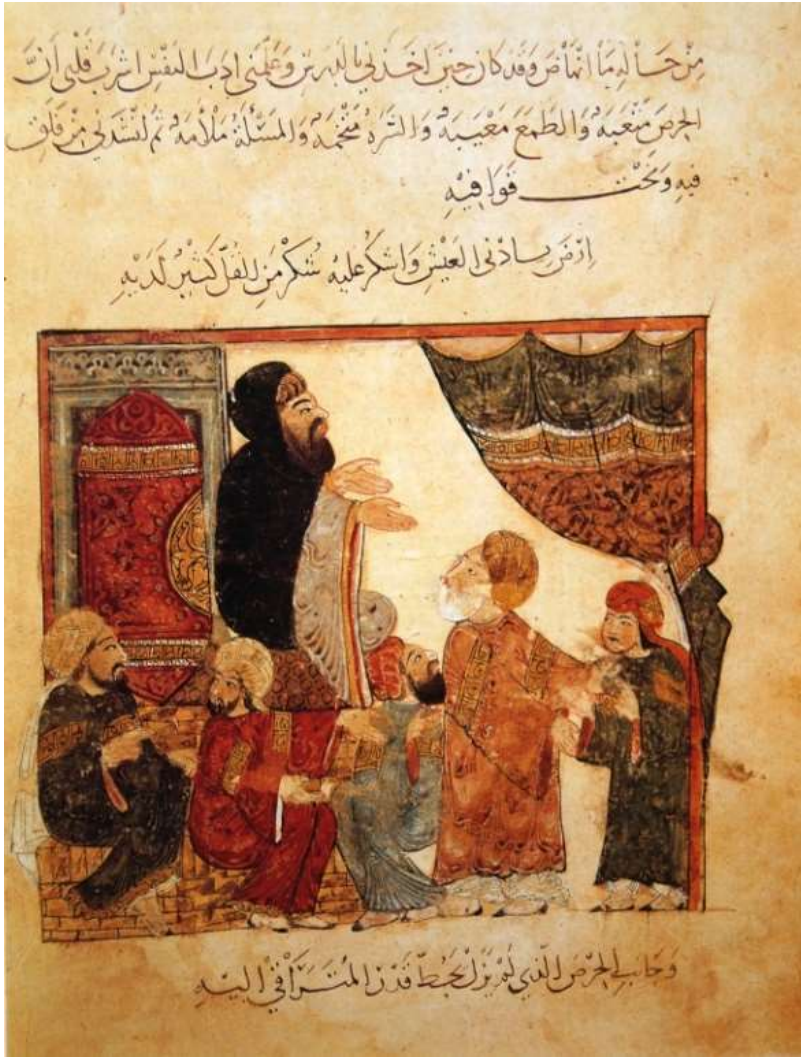
rizm'de yastık (ruy-i mikhadda) için kullanılan kılıfın üretildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.² Ayrıca İstahri, Makdisi ve İdrisi'nin, Ermenistan'ın o dönemdeki başkenti Dabil (Dovin)'de yünlü giysi, halılar, kemerler (tikka) ve kırmızı renge boyanmış başka türlü Ermeni kumaşlarıyla birlikte, baş yastığı (wasida) ve yastıklar (maka'id)'in da üretildiğinden bahsettiklerini, Serjeant'ın araştırmasından bilmekteyiz.³ İbn-i Havkal'a göre, Ermeni yastıkları (maka'id) ve halıları (ankhakh), başka yerde üretilen benzerleriyle muadil değildir.⁴ Kaynaklarda, yastıkların rengi ve şekli ifade edilmemiş olsa da minyatürlerden, halı ve keçe yer yaygılarının dışında, kare şekilli minderler ile beraber silindir şeklinde yastıkların tasvir edildiği görülebilmektedir.⁵ (Resim 1)

² R. B. Serjeant, *Islamic Textiles, Material for a History up to the Mongol Conquest*, Lebanon 1972, 33, 50, 97, 105.

³ R. B. Serjeant, *a.g.e.*, 64, 65 ve 67.

⁴ R. B. Serjeant, *a.g.e.*, 64.

⁵ Silindirik yastık tasvirleri için bkz. *Maḳāmâtü'l-Ḥarîri'* den detay. "Ebû Zeyd ve oğlu, kadı'nın önünde", Paris Biblioteque Nationale, ms arabe 5847 (Hariri Schefer), fol. 114 verso; *Kelile ve Dimne'* den bir sayfa, Nasrullah Münşi, TSM.H. 363, 5b-6a.

Resim 1: "Ebû Zeyd ve oğlu Kadı'nın önünde", *Maqāmātū'l-Harīrī'* den detay. 13. Yüzyıl. Paris Biblioteque Nationale, ms arabe 5847 (Hariri Schefer), fol. 114b. (*Tissus d'egypte, Témoins du monde arabe VIIIe-XVe siècles* 1993, 30)

Büyük, uzun ve kısa kenarları büzülmüş olan silindirik yastıklar, Anadolu'da Bizans döneminde de görülür. Kapadokya mağaralarındaki fresklerde, minder gibi büyük yastıkların dışında, kenarları bağlanmış silindirik yastıklar da görmek mümkündür.⁶ (Resim 2)

Resim 2: “Doğum” konulu freskten detay. Tokalı Kilisesi, 10. Yüzyıl sonu - 11. Yüzyıl başı, Kapadokya (Ömer Demir, *Open Air Museum Göreme Maccan*, Ankara 2008, 39).

⁶ Kapadokya'daki Tokalı Kilisesi ve Karanlık Kilisesi'ndeki duvar fresklerinde yastık tasvirleri görülebilmektedir.

Timur döneminde Semerkand'a seyahat eden Ruy González de Clavijo, Bizans İmparatoru II. Manuel (1391-1425) yönetimi altındaki İstanbul'u ziyaret eder. 1403 senesinin 28 Ekim Pazar günü, İmparator II. Manuel tarafından kabul edildiğinde Clavijo, İmparator'un yüksek bir sedir üzerine oturmuş olduğunu ve arkasında altın sırmalarla işlenmiş siyah kadife bir yastığın bulunduğunu ifade eder.⁷ Uzun ve kenarı bağlanmış renkli yastıkların 15. yüzyıl ve sonraları İran⁸ ve Hindistan'da⁹ da kullanıldığı, ayrıca bunların kumaştan yapılmış olduğu minyatürlerden anlaşılmaktadır. (Resim 3) Bu tür silindirik yastıkların, Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam edildiği, örnekleri pek kalmasa da mevcut minyatürlerden görülmektedir.¹⁰ (Resim 4) Bu silindirik şekilli yastıklar günümüzde hâlen kullanılmaktadır.

⁷ Ruy Gonzalez de Clavijo, *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1975, 36.

⁸ Yastık tasvirli İran minyatürlerinden örnek olarak bkz. Nizami ve Emir Hüsrev Dihlevi (Mürşid Alaeddin Muhammed ve Şeyh Mürşid Alaeddin tarafından kopya edilmiştir), *Hamse*, TSM.H.1008, y. 35b-36a., 1490-1491, Şiraz, İran; "Uzanan şehzade", the Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, Washington D.C. S1986.300 (Vever Collection).

⁹ Hint minyatürlerin detayı için bkz. "Cihangir Şehzade Hürrem'e başlık süslemesini hediye ederken", *Windsor Padshahnama*, Payag, Hindistan, c. 1640, The Royal Collection, Windsor (RCIN 1005025) ve "Cihangir Deccan'dan dönen Şehzade Hürrem'i kabul ederken" (sol tarafındaki resim, Murar tarafından tasvir edildi), *Windsor Padshahnama*, Hindistan, c. 1640, The Royal Windsor Collection, Windsor (RCIN 1005025), bkz. Linda Komaroff (ed.), *Gifts of the Sultan, The Arts of Giving at the Islamic Courts* (Los Angeles, 2011), 170 ve 172.

¹⁰ Silindirik yastık tasvirli Osmanlı minyatür örnekleri için bkz. "Ferhad, Şirin'in huzurunda", Şeyhi, *Hüsrev ü Şirin* (1499), UUL, O, Vet.86, y.136b; "Hükümdarın meclisi", Hâtifi, *Hüsrev ü Şirin* (1498-9), NYMMA, 69.27, y.1a-2b; "Ferhad Gülnar'ın sarayında", Ali Şîr Nevâî, *Hamse* (1530-1), TSM, H.802, y.66a.; "Sultan III. Murad, Hoca Sadeddin ve Gazanfer Ağa", Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusretname* (1584), TSM. H. 1365, y. 249b; "Sultan Murad'ın kitabı incelemesi", Su'ûdi, *Matali'ü's-sa'âde ve Yenabi'u's-siyâde* (1582), PBNF, Turc 242, y.7b.; "Hatice'nin evi konuklar için süsleniyor", *Siyer-i Nebi*, II. Cilt, TSM.H. 1222, s.88b.

Resim 3: “Cihangir Şehzade Hürrem'e başlık süslemesini hediye ederken”, *Windsor Padshahnama*. Payag, Hindistan, c.1640, Kraliyet Koleksiyonu, Windsor (RCIN 1005025). (Komaroff 2012: 171, F. 153)

Resim 4: “Sultan Murad'ın kitabı incelemesi”, Suûdî, *Matali'ü's-sa'âde ve Yenabi'u's-siyâde*. 1582, PBNF, Turc 242, y.7b. (Bağcı ve diğerleri, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara 2012, 190, K. 153)

2. Osmanlı Döneminde Kadife Dokumacılığı ve Çatma Yastık Yüzleri

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların Türk geleneği, kültürü ve yaşam biçimine bağlı olarak saraylarda ve konaklardaki hayatlarında, oturdukları divanlarda arkaya yaslanmak için daha yassı ve düz şekilli kadifenin bir türü olan çatma ile yastıkların yapıldığı bilinmektedir.¹¹ (Resim 5) Yastıklarda ipekli kemha ya da atlas dokumalarından daha çok çatma kadife dokumasının tercih edilmesindeki sebep olarak, arkaya yaslanıldığında aşağıya kaymaması, daha sıcak tutması ve kadifenin daha gösterişli olması gibi özellikleri söylenebilir.

Resim 5: "III. Murad, Dârüssaâde Ağası ve Has Oda ağalar", *Zübdetü't-Tevârîh*, 1583, TIEM, 1973, y. 88b. (Bağcı ve diğerleri, *a.g.e.*, 139, K. 103)

¹¹ Bkz. Hülya Bilgi, *Osmanlı İpekli Dokumaları Çatma ve Kemha* (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, 2007), 90-127; Hülya Tezcan, "Osmanlı Konağında Bir Baş Odanın Tefrişi," *Ev Tekstili*, Yıl:1, Sayı:2 (Aralık 1993), 18; Amanda Phillips, *Weaving as Livelihood, Style as Status Ottoman Velvet in a Social and Economic Context, 1600-1750* (Oxford: Oxford University, 2011, basılmamış doktora tezi), 34-42; aynı yazar, "The Historiography of Ottoman Velvets, 2011-1572: scholars, craftsmen, consumers," *Journal of Art Historiography*, No. 6 (June 2012), 1-26.

Yastık yapımı için kullanılan kadife kumaşı, çözgü ile havları oluşturulan ipekli dokumadır. Havlar, özel tezgâhta takviyeli ipek çözgüler kullanılarak, çubuk ile oluşturulan ilmekleri kesilerek yapılmaktadır. Düz havlı kadife kumaşı dışında, çatma kadife kumaşı kaftan yapımı ve mefruşatlar için çok rağbet görmüştür. Çatmalar, genelde zemin kadife olup, desenleri gümüş klaptanla ya da tam tersi şekilde klaptanlı zemin üzerine havlarla oluşturulmuş desenlerle dokunmaktadır. Osmanlı kadifelerinin çoğu güvez renkli olup, bazen iki renkli bazen de üç renkli olarak dokunmuştur.

Kadifelerin, Osmanlılar tarafından üretilmeye başlanmadan önce, Anadolu'da Bizans ve Selçuklu şehirlerinde dokunmuş olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.¹² İlhanlı Reşîdüddîn, Anadolu Selçuklu döneminde İlhanlı başkenti Tebriz'e her yıl Erzincan'dan 200 top kemha, 1,000 zira kadife ve başka Anadolu şehirlerinde dokunan 10.000 zira kırmızı renkli kumaşlar gönderildiğinden söz eder.¹³ Niğbolu muharebesinde (1396) yaralanıp Osmanlılar tarafından esir alınan Alman seyyah ve yazar Johannes Schiltberger ise, Bursa'da güzel ipekli kumaşlar dokunduğunu ve İtalya'nın Venedik ve Lucca şehirlerine de ipek gönderildiğini¹⁴ ve ayrıca güzel kadifeler dokunduğunu anlatır.¹⁵ Yaptığım araştırmada, Osmanlı kadife dokumacılığının Acemî doku-

¹² Bkz. Sumiyo Okumura, "Velvet and Patronage: The Origin and the Historical Background of Ottoman and Italian Velvets," *Cross Currents Land, Labor and the Port; Proceedings of the Textile Society of America 15th Biennial Symposium Proceedings* (Savannah/ USA, 2017)

<http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1993&context=tsaconf> 2016: 13-15/18.

¹³ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008, 245, dipnot 5; Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", *Belleten*, C.LXIV, S. 241 (Ankara, 2001), 767, dipnot 133.

¹⁴ Nurhan Atasoy vd., *İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı*, İstanbul 2001, 160, dipnot 68; Halil İnalçık, *a.g.e.*, 210; Hülya Tezcan'ın araştırmasında, Haçlı istilası yüzünden ipek dokuma ustalarının Bizans hakimiyeti altındaki Anadolu'dan Venedik'e yerleştiği ve böylece Venedik'in Ortaçağ ve Rönesans'ın en önemli ipek ve özellikle de ipek kadife dokumacılığının merkezi olduğundan bahseder. Bkz. Hülya Tezcan, "Topkapı Sarayı'nın Çatmaları," *Antikdekor*, Sayı 85 (Kasım-Aralık, 2004), 87.

¹⁵ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 209-210; bkz. Okumura, "Velvet and Patronage"; aynı yazar, "Silk Velvets Identified as Byzantine: Were Silk Velvets Woven under the Byzantine Empire?", *Social Fabric: Deep Local to Pan Global; Proceedings of the Textile Society of America 16th Biennial Symposium Proceedings* (Vancouver / Kanada, 2019). <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2101&context=tsaconf>

macıları tarafından özel dokuma tezgâhı ile birlikte Bizans ve Selçuklu döneminde Anadolu'ya getirilmiş olduğunu, Arapça 'katıfa' ya da 'kadife' kelimesinin de bu kumaşlar ile birlikte yayılmış olduğunu tespit ettim.¹⁶ Ancak Osmanlı'dan önceki dönemde Anadolu'daki siyasi karmaşa nedeniyle, lüks ve pahalı olan ipekli kadife dokumalarının seri üretimi için ortamın hazır olmadığını söyleyebiliriz.¹⁷

Aynı dönemde Batı'da da kadife dokumacılığına başlanmış olup; 13. yüzyıl kayıtlarından Lucca'da kemha, kadife, atlas ve tafta cinsi kumaşların dokunduğunu, ayrıca 14. yüzyılda tek renk veya çok renkli birçok kadife çeşitlerinin üretildiğini yapılan araştırmalardan öğrenmekteyiz.¹⁸ Hatta 14. yüzyıl sonlarında, İtalyan kadifeler Orta Doğu'da aranan mallar arasına girmiş, Anadolu'ya ve Batı Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Diğer yandan, kadife dokumacılığı için sadece Lucca'da değil, Floransa'da da 1460'larda ipekli kumaş imal eden 83 atölye bulunmakta, buralarda altın-gümüşlü kemha, tafta ve atlas kumaşları dışında kadifeler de dokunmaktaydı.¹⁹

¹⁶ Osmanlı kadife dokumacılığı hakkında bkz. Nurhan Atasoy vd. *a.g.e.*; Okumura, "Velvet and Patronage"; aynı yazar, "Silk Velvets Identified as Byzantine"; Phillips, "The Historiography of Ottoman Velvets."

¹⁷ Bkz. Okumura, "Velvet and Patronage"; aynı yazar, "Silk Velvets Identified as Byzantine."

¹⁸ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 209-210. Avrupa'daki kadife dokumacılığı için bkz. Lisa Monnas, "Developments in Figured Velvet Weaving in Italy during the Fourteenth Century," *Bulletin de Liaison du Centre International d'etudes des Textiles Anciens*, vol. 63-64 (1986): 63-100; aynı yazar, *Merchants, Prices and Painters: Silk Fabrics in Italian and Northern Paintings, 1300-1500* (New Haven; London: Yale University Press, 2008); aynı yazar, "The Impact of Oriental Silks on Italian Silk Weaving in the Fourteenth Century," *The Power of Things and the Flow of Cultural Transformations, Art and Culture between Europe and Asia*, Lieselotte E. Saurma -Jeltsch and Anja Eisenbeiß (ed.), (Berlin; München: Deutscher Kunstverlag GmbH, 2010), 65-89; Sophie Desrosiers, "Sur L'Origine d'un Tissue qui a Participé à la fortune de Venise: le velours de soie", *La seta in Italia dal Medioevo al Seicento* (Venezia: Marsilio Editori, 2000), 35-61; Michael Peter, "A Head Start Through Technology: Early Oriental Velvets and the West", *Oriental Silks in Medieval Europe* (Abegg-Stiftung, 2016) | , 301-315; Roberta Orasi Randini, *The Velvets in the Collection of the Costume Gallery in Florence / I Velluti Nella Collezione Della Galleria del Costume di Firenze* (Firenze: Edizioni Polistampa, 2017).

¹⁹ Nurhan Atasoy vd., *a.g.e.*, 182; Hülya Tezcan, "Topkapı Sarayı'nun Çatmaları", 87-88.

Osmanlılar'da ipekli kadifeler, Sultan II. Mehmed (s. 1444-1446/1451-1481) döneminde, Bursa'da Ehl-i hiref'e bağlı kadife-i bâfân tarafından dokunmaya başlanmış olup, Osmanlı sarayında 1470'lerden sonra rağbet görmüştür. Bursa, Kefe'nin 1475 senesinde Osmanlılar tarafından alınmasından sonra, ipek ticaretinin merkezi hâline geldi. Bursa'da dokunan kadifeler, yerli ve yabancı piyasalarda çok rağbet görmüştür. Kadifelerin, çatma dışında rişte kadife ve uzun saçaklı ipekli kadife gibi farklı çeşitleri vardı.²⁰ Nitekim, 1489'da Venedik büyükelçisine verilen hediye listesinde, üç çeşit Bursa ipeği olarak çatma, benek kadife ve kemha bulunduğu yazılıdır.²¹ Ayrıca 1494'te yapılan sünnet düğünleri için, Gelibolu Beyi Sinan Paşa'nın iki oğluna, en iyi Bursa çatmasından, astarları İran'ın Yazd yapımı kemhasından iki kaftan yaptırılmıştır.²² İstanbul'da sarayın iç hazinesinde 28 Nisan 1496'da (13 Şaban 901) hazırlanan bir envanterde, renk ve desenlerine göre yedi sınıfa ayrılan on dokuz giysi ve Bursa kadifesinden bir minder yer aldığı görülür.²³ 15. yüzyılın sonlarına ait Bursa Kadı Sicili'nden ise, kölelerin mükâtebe için metal telleri ile kadifeler dokumuş olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Bursa'da dokunan ipekli kadifeler, İtalya'da özellikle Lucca, Venedik, Cenova ve Floransa'da üretilen kadifelerle rekabet edebilecek düzeydeydi. 15. yüzyılın sonundan 16. yüzyılın başlarına kadar tarihlendirilen arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Sultan II. Bayezid'in (s. 1481-1512) İdrisi Bitlisi'ye verdiği kaftanların çoğu "Frengi" (Avrupalı) değil, Osmanlı kadifelerinden yapılmıştı.²⁵ Evliya Çelebi, Bursa'nın esas ürününün, Şirvan ipeğinden farklı bir ipek olduğunu ve Filedar ovasının bu yüzden dut ağaçlarıyla ekili bulunduğunu aktarır ve yakut renkli Ceneviz kadifesine benzer kadifelerin üretildiğini ve ondan da çatma münakkaş kadife yastıkların yapıldığını anlatır.²⁶

²⁰ Rişte kadifelere Avrupalılar tarafından "Amazon" adı verilmektedir. Bkz. Hilal Kazan, *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*, İstanbul 2010, 372.

²¹ Nurhan Atasoy vd., *a.g.e.*, 161, dipnot 75.

²² Nurhan Atasoy vd., *a.g.e.*, 161, dipnot 77: TSMA D. 10212.

²³ Nurhan Atasoy, vd., *a.g.e.*, 161, dipnot 79: TSMA D. 4, fol. 5b.

²⁴ Halil Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler," *Atatürk Yıllık Konferanslar VIII (1975-1976)*, Ankara: TTK, 1983, 224-225: *Bursa Kadı Sicili*, 4a vrk. 173b ve 3A, 389b.

²⁵ Hilal Kazan, *a.g.e.*, 90. Değişik kumaş cinsleri için bkz. Hilal Kazan, *a.g.e.*, 61.

²⁶ Hilal Kazan, *a.g.e.*, 157, dipnot 30.

Ancak, 1640 tarihli Narh Defterindeki İstanbul pazarında satılan ipekli kumaşlar listesinden 'İstanbul ve Bursa kırmızı, al ve mor kadifeleri'nin 280-340 akça; 'İstanbul'un telli ve nakışlı kadifesi'nin 360 akça; 'İstanbul'un sâde nakışlı kadifesinin 245 akça olduğunu;²⁷ şer'î mahkeme sicillerindeki tereke listesinden ise, Avrupa'dan ithal edilen ipekli kumaşlardan 'Firengî kırmızı kadife'nin 500-600, 'Firengî kırmızı heft-renk'in 400-500 ve 'Heftrenk'in de 260 akça olduğunu öğrenmekteyiz.²⁸ Buradan da anlaşılıyor ki, daha pahalı olmasına rağmen Osmanlı sarayında İtalyan kadifeleri tercih edilmiştir.²⁹

16. yüzyılda sosyo-ekonomik hayatın gelişimiyle birlikte Bursa'da dokunan çatma kadife yastık yüzleri sadece İstanbul'da değil, Anadolu'daki konaklarda da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak yastık yüzleri için, pahalı ipekli kadifeler yerine aynı kompozisyon ile dokunan halıların daha çok kullanılmış olduğu dikkat çeker.³⁰ Halı yastık yüzleri, tüm Anadolu'ya yayılmış olup bugün hâlen yastık olarak dokunmaya ve kullanılmaya devam edilmektedir.

3. Osmanlı Yastık Yüzlerinde Görülen Desenler

Osmanlı döneminde yastıkların boyutu aşağı yukarı aynı olup, uzunluğu 102 -120 cm, eni ise 60 - 70 cm ve dikdörtgen şeklindedir.³¹ Bazen daha kısa, bazen de daha uzundur. Yastık yüzleri bazen çift, bazen de dörtlü grup olarak ipekli kadifelerden hazırlanmıştır.³² Çatma yastık yüzleri için, genelde ipekli kadife zemin üzerine desenleri gümüş kılaptan ile, ya da tam tersi olup kılaptanlı zemin üzerine ipekli kadife ile desenler dokunmuştur. Osmanlı minyatürlerinde görülen yastık yüzlerine baktığımızda, erken dönemden beri kare şekline yakın minderler kullanıldığı ve onun üstünde sonsuzluk

²⁷ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 248.

²⁸ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 250-251.

²⁹ Halil İnalçık, *a.g.e.*

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Brian Morehouse, *Yastıks Cushion Covers and Storage Bags of Anatolia*, Philadelphia 1996; aynı yazar, "Yastıks Contributing Factors to the Visual Vocabulary," *Anadolu Dokuma Mirası 1/ Weaving Heritage of Anatolia 1*, İstanbul 2007, 122-138.

³¹ Bkz. Hülya Bilgi, *Osmanlı İpekli Dokumaları Çatma ve Kemha*, 90-127; Hülya Tezcan, "Osmanlı Konağında Bir Baş Odanın Tefrişi", 18.

³² Nurhan Atasoy vd., *a.g.e.*, 223.

hissi veren küçük desenler tasvir edildiği görülür. Bunların yastık yüzü için özel desen olarak üretilmediği, düz desenli kumaş kullanılarak hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde bugün 'Çintamani' olarak adlandırılan üç benek deseni ile dokunan kadifelerin ise çok rağbet gördüğünü belirtmek gerekir.³³ Üç benekli motif bazen sadece üç benekli olarak, bazen sadece dalgalı desenle, bazen de iki motifi birlikte desenlendirilmiştir.³⁴ 1483 yılında Venedik büyükelçisine sunulan hediye listesinde, altın iplikli çatma, benekli kadife ve kemha cinsi üç çeşit Bursa ipeği olduğu yazılıdır.³⁵ 1569 tarihli *Nüşet-i Esrâu'l-ahbâr der-Sefer-i Sigetvar*'da benek desenli yastık yüzünü görmek mümkündür.³⁶

Sultan III. Murad dönemine gelince (s. 1574-1595), yastıkların kısa kenarlarının biraz daha dar olduğu ve uzun kenarların daha uzadığı görülür. Minyatürlerden yastıkların palmet, çiçekler ve çintamani desenli kadife kumaştan yapılmış olduğu anlaşılır.³⁷ 16. yüzyıl sonuna doğru, yastıklar artık bugün müzeler ve özel koleksiyonlarda mevcut olan çatma yastık yüzleri formuna dönüşmüştür.³⁸ Günümüze kadar gelen yastık yüzlerinin çoğu 17. yüzyıldan

³³ Üç benek motifi için bkz. Sumiyo Okumura, "Various aspects of the Three-Dot Motif in the East and West", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift in Honor of Yusuf Oğuzoğlu*, Vol. 42 (December 2014), 195-227.

³⁴ Dalgalı desenli silindirik yastık için bkz. "Hz. Muhammed'in kılıcının Sultan III. Murad'a hediye edilmesi", Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme I*, 1581, İÜK, F. 1404, y.25a.

³⁵ Nurhan Atasoy vd., *a.g.e.*, 161, dipnot 75.

³⁶ Üç benekli yastığı gösteren minyatür örneği için bkz. "Sultan Süleyman'ın Janos Zigismond'u kabul etmesi", Ahmed Feridun, *Nüşet-i Esrâu'l-ahbâr der-Sefer-i Sigetvar*, 1569, TSM.H. 1339, y.16b.

³⁷ Kumaş desenli yastık yüzünü gösteren Osmanlı minyatür örneklerinden bazılar için bkz. "Hz. Muhammed'in kılıcının Sultan III. Murad'a hediye edilmesi", Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme I* (1581), İÜK, F.1404, y.25a, "Sultan I. Murad", Seyyid Lokman, *Kıyâfetü'l-İnsâniye fi Şemâ'ilü'l-Osmâniye* (1579), TSM.H. 1563, y.32b, "Sultan I. Selim", *Kıyâfetü'l-İnsâniye fi Şemâ'ilü'l-Osmâniye*, "Sultan III. Murad", Seyyid Lokman, *Kıyâfetü'l-İnsâniye fi Şemâ'ilü'l-Osmâniye* (1579), TSM.H. 1563, y.73b; "III. Murad, Dârüssaâde Ağası ve Has Odalı ağalar", Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih*, 1583, TIEM, 1973, y.88b.

³⁸ Çatma yastık yüzleri için bkz. "Talîkîzâde'nin portresi", Talîkîzâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, 1596-1600, TIEM, T.1965, y.119b; "Yazar Talîkîzâde, Nakkaş Hasan ve hattatın portresi", Talîkîzâde, *Eğri Fetihnâmesi*, 1596-1600, TSM.H. 1609, y.74a; "Gelin", *Kıyâfet Albümü*, 1645-1648, IDM, 2380, y.112a; "I. Selim", *Kebîr Musavver Silsilenâme*, 1710-20, TSM.A 3109, y.22b; "Yaşlı gelin", Nevizâde Atayî, *Hamse*, TSM.R. 816, 1728, y.102a.

sonra yapılmış olup bunlarda, başka sanat dallarında olduğu gibi genelde ana zeminde çintamani, karanfil çiçek motifi ve çınar yaprakları gibi, sonsuzluğa gitme hissi veren bitki deseni,³⁹ yuvarlak merkezi madalyon motifi,⁴⁰ etrafı bordürlü merkezi çiçek ya da madalyon deseni⁴¹ hâkimdir (Resim 6). Merkezi madalyondan çıkan uzun kollar, dört köşeyi lâle, karanfil ve güller gibi çiçek motifleri ve yapraklarla doldurmuştur.⁴² Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilen yastıklardan biri işlemeli olup, kadifedeki motifleri yansıtmaktadır.⁴³

Resim 6: Çatma yastık yüzü,17. Yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi, TSM. 13/1441. Fotoğraf: Sumiyo Okumura.

³⁹ Karanfil motifli yastık yüzleri için bkz. TSM. 13/1451; ayrıca bkz. Hülya Bilgi, *a.g.e.*, 90-91, Kat.33; 110-111, Kat.43.

⁴⁰ Madalyonlu yastık yüzleri için bkz. TSM. 13/1441; ayrıca bkz. Hülya Bilgi, *a.g.e.*, 92-93, Kat.34.

⁴¹ Etrafı bordürlü, merkezi çiçekli ya da madalyonlu yastık yüzleri için bkz. TSM. 13/1465, TSM. 13/1457; ayrıca bkz. Hülya Bilgi, *a.g.e.*, 98-99, Kat.37; 100-101, Kat.38; 102-103, Kat.39; 104-105, Kat.40; 106-107, Kat.41.

⁴² Madalyon ve çiçek desenli yastık yüzleri için bkz. TSM. 13/1440; ayrıca bkz. Hülya Bilgi, *a.g.e.*, 108-109, Kat.42; 94-95, Kat.35; 96-97, Kat.36.

⁴³ İşlemeli yastık yüzü için bkz. TSM. 31/1225.

4. Yastık Yüzlerinde Görülen Nişli Kısa Kenarlar

Yastık yüzlerinin üst ve alt kısa kenarlarında Türkçe’de “niş” yabancı literatürde ise, “lappet” denilen kısım yer alır. Nişler genelde beş ya da altıya bölünmüş olup içinde lâle, gül ve karanfil gibi çiçek desenleri yer alır. Bu niş şeklinin nereden geldiği düşünüldüğünde; ilginç benzerleri Mısır’daki Memlüklerin yastıklarında görülmektedir. Nişleri, Mısır ve Osmanlı Kâbe perdelerinde,⁴⁴ ayrıca Mısır’da dokunan halılarda da değişik şekillerde görmek mümkündür.⁴⁵ George Washington Üniversitesi Tekstil Müzesi’nde muhafaza edilen bir yastık yüzünün⁴⁶ uzunluğu 40 cm, eni ise 26 cm olup bunun Memlük döneminde yapıldığı düşünülmektedir⁴⁷ (Resim 7). Yastığa, beyaz pamuklu ya da keten zemin üzerine kahverengi iplikle geometrik desenler işlenmiştir. Yastığın ortasında yer alan sekizgen içindeki şemse madalyon, dönüşümlü olarak yerleştirilen küçük şemse ve kap (*saki*) motifini içeren bir bordürle çevrilmiştir. Üst ve altındaki kısa kenarlarında ise beş niş görülür. Nişlerin kenarları arka tarafa kıvrılıp dikilmiş hâldedir (Resim 8).

⁴⁴ Kâbe perdeleri için bkz. Mohammed H. Al Mojan, *The Honorable Kabah Architecture and Kiswah*, Makkah: Alkawn Center 2010, 176; Hülya Tezcan, “Sürre Alayı Törenleri ve Kanuni Sultan Süleyman’ın Adını Taşıyan İlk Kâbe Perdesi”, *Antika*, Yıl 2, Sayı 23, Özel Sayı (Şubat 1987), 22; aynı yazar, *Astar al-Haramayn al-Sharifayn*, İstanbul: IRCICA 1996; aynı yazar, *Sacred Covers of Islam’s Holy Shrines with Samples from Topkapı Palace*, İstanbul 2017, 146-149, K.1; 150-151, K.2; 220-223, K. 41; 224-227, K. 42; 228-231, K. 43; 232-235, K. 44; 236-249, K. 45; 240-244, K. 46; bkz. Sumiyo Okumura, “The Mamluk Kaaba Curtain in the Bursa Grand Mosque,” *DigitalCommons@University of Nebraska-Lincoln*, Textile Society of America, Textile Society of America Symposium Proceedings.

<http://digitalcommons.unl.edu/tsaconf/721/> (15 Mayıs, 2013)

⁴⁵ Memlük halıları için bkz. Sumiyo Okumura, *Turkic Influence on Mamluk Carpets*, İstanbul 2007.

⁴⁶ Envanter no. 73.730.

⁴⁷ George Washington Üniversitesi Tekstil Müzesi’nde araştırma yaparken bana yardımcı olan müze küratörü Sayın Sumru Belger Krody’ye çok teşekkür ederim.

Resim 7: Yastık yüzü. Memlük dönemi, 40 x 26 cm, George Washington Üniversitesi Tekstil Müzesi, envanter no. 73.730. Fotoğraf: © Sumiyo Okumura

Resim 8: Yastık yüzü detayı. Memlük dönemi, 40 x 26 cm, George Washington Üniversitesi Tekstil Müzesi, envanter no. 73.730. Fotoğraf: © Sumiyo Okumura

Nişlerin içine kahverengi iplikle çiçek ve geometrik motif işlenmiştir. Buna benzer bir örnek, Ashmolean Sanat ve Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.⁴⁸ (Resim 9) 42 x 27 cm büyüklüğündeki keten yastık yüzü çok harap olup, koyu mavi renkli ipek ile nakış edilmiştir. Yastığın kısa kenarlarında, beşer parça niş bulunup, koyu mavi renkli ipekle geometrik motif yer alır. Nişlerin kenarlarının çizgilerle süslenmiş olduğu görülür. Benzer bir eserin Atina'daki Benaki Müzesi'nde bulunduğunu, yapılan araştırmalardan öğrenmekteyiz.⁴⁹

Resim 9: Yastık yüzü. Memlük dönemi, 42 x 27 cm, Ashmolean Sanat ve Arkeoloji Müzesi, envanter no. 1984.172. (Marianne Ellis, *Embroideries and Samplers from Islamic Egypt*, Oxford 2001, 39).

⁴⁸ Envanter no. 1984.172.

⁴⁹ Marianne Ellis, *Embroideries and Samplers from Islamic Egypt*, Oxford 2001, 39; ölçülerine bakılırsa, bu Memlük yastık yüzünün, baş yastığı olma ihtimali yüksektir.

13. ve 14. yüzyıllarda Hindistan'da yapılmış olduğu tahmin edilen bir pamuklu fragmanda, benzer nişli kenarları görmek mümkündür⁵⁰ (Resim 10). Ancak bu fragmanda, nişlerin tek tek ayrılmış şekilde değil, bir desen olarak baskı tekniği ile ifade edildiği dikkat çeker. Bu yastıklarda aynı tarz nişlerin yer almasının sadece tesadüf olmadığı, bunun bir kompozisyon kalıbı olarak kullanılmış olduğu muhakkaktır.

Resim 10: Niş desenli kumaş fragmanı. Hindistan, 13.-14. yüzyıl, 12 x 24 cm, Bouvier koleksiyonu, JFB. M. 112 (*Tissusd'egypte*, 309)

Bu kompozisyon, aslında Uygur minyatürlerinde sıkça tasvir edilen, Doğu'daki mabetlerde bulunan ibadet heykellerinin platformunu süsleyen kumaşlar ya da saçaklar ile çok yakınlık gösterir.⁵¹ Ayrıca Tibet ve Moğol topraklarında ortaya çıkan Ezoterik Budizm'de kullanılan kumaş ve kâğıt üzerine tasvir edilerek duvara asılan 'Tanka (*Thangka*)'nın kompozisyonu ile de oldukça benzerlik gösterir.⁵² Tankalar, Budizm'i yaymak üzere rahipler

⁵⁰ *Tissusd'egypte*, 309.

⁵¹ Bkz. Shelagh Vainker, *Chinese Silk A Cultural History*, London 2004, 90-91; Heinz Bechert ve Richard Gombrich (ed.), *The World of Buddhism*, London 1998, 247.

⁵² Bkz. James C.Y. Watt ve Anne E. Wardwell, *When Silk was Gold, Central Asian and Chinese Textiles*, New York 1997, 90-99; Vainker, *a.g.e.*, 151; mandala resimleri için bkz. Heinz Bechert, *a.g.e.*, 253-270; Martin Brauen, *Das Mandala*, (çev. Masahide Mori), Tokyo 2002; ayrıca Japonca kaynaklarından: Yukio Hatta, *Hi-mitsu Mandala no Sekai*, Tokyo 1988; Hisatoyo Ishida, *Mandala no Mikata, Pattern Ninshiki*, Tokyo 1984; *Mandala no Bizyutsu*, Tokyo: Syogakkan 1979; *Mandala: Deities of Tibetan and Nepalese Buddhism*

tarafından hazırlanan mandala resimleri olup, taşınırken kolaylık sağlamak için küçük boyutta yapılmışlardır. Erken 13. yüzyılda yapılan tanka resimlerinde, üstteki beş niş içinde nilüfer çiçeği yaprakları ile süslü taht üstünde beş ayrı tanrının oturduğu görülür.⁵³ (Resim 11 ve 12)

Resim 11: Akala Tankası. Tangut Xia dönemi (1032-1227), ipekli örtü (kesi), 90 x 56 cm, Potala Palası, Lhasa. (Watt ve Wardwell, *When Silk was Gold, Central Asian and Chinese Textiles*, 92)

(sergi kataloğu), (Osaka: The National Museum of Ethnology, 2003); Junko Miyazaki, *Mongol no Rekishi*, Tokyo 2002; Takezo Tatekawa (ed.), *Mandala* (sergi kataloğu), (Osaka: The National Museum of Ethnology, 2003); Kimiaki Tanaka, "Gen-cyoto Tibet Bukkyo Bizyutsu" *Sekai Bizyutsu Dai Zensyu*, vol.7 (Tokyo 1999), 325-332; Motohiro Yoritomi, *Mandala no Kansyo Kiso Chishiki*, Tokyo 1991.

⁵³ James C.Y. Watt, *a.g.e.*, 90-94. Tibet Budizmi için bkz. Heinz Bechert, *a.g.e.*

Resim 12: Vajrantaka Tankası. Tangut Xia dönemi (1032-1227), ipekli örtü (kesi), 53 x 40 cm, Potala Palası, Lhasa. (Watt ve Wardwell, *a.g.e.*, 93)

Ayrıca, üstünde 14 niş, altında 11 niş bulunan, 14. yüzyıla ait ipekli duvar resmi mandalada da nilüfer çiçeği yaprakları ile süslü taht üstünde tanrılar ve rahipler yer almaktadır.⁵⁴ Moğol İmparatorluğu döneminde fethedilen Doğu İran ve Kuzey Çin'den getirilen sanatkârlar, topluca Orta Asya'ya yerleştirilmiş ve yerli sanatkârlar ile birlikte Moğol sarayı için çalışmışlardır. Aynı zamanda ustaların Orta Asya'dan Kuzey Çin'e götürüldüğünü de kaynaklardan öğreniyoruz.⁵⁵ Bar Hebraeus'un raporunda, Abdurrahman adlı birinin, Hülagü'nün oğlu Ahmed'in elçisi olarak Suriye'ye giderken Tebriz'de yaklaşık bir ay kaldığını ve orada kuyumcu ve dokumacılar dâhil tüm ustaları toplayıp her şeyi 'saray tarzı'na dönüştürmüş olduğu yazar.⁵⁶ Sanatı ve sanatkârları koruyan hükümdarların himayesine erişmek üzere Doğu'dan Batı'ya doğru gelen sanatkârlar, İslam'ı kabul etmelerine rağmen eskiden beri kullandıkları ve düşüncelerinde iz bırakmış olan motif ve renkleri unutmayıp, bir eski gelenek olarak yerleştikleri yerde de kullanmaya devam etmişlerdir.⁵⁷ Böylece farklı kültürlerin kaynaşması ile birlikte, kullanılan teknik ve bezeme çeşitleri de gelişmiştir. Bu dönemdeki dokuma sanatına baktığımızda, Doğu'dan ve Batı'dan gelen etkileri görmek mümkündür.⁵⁸ İlhanlıların çöküşüyle birlikte dokumacı ve sanatkârların, daha güvenli ve o dönemde altın çağını yaşayan kültür merkezi Mısır'daki Memlük Devleti'ne kaçarak oraya yerleştikleri bilinmektedir. 14. yüzyılın sonunda İlhanlı Devleti'ni ortadan kaldıran Çağatay Han Timur, girdiği her yerdeki en iyi ve en faydalı adamları, en usta sanatkârları, Şam'daki bütün dokuyucuları ve ipekçileri toplayıp Semerkand'a göndermiştir.⁵⁹ Sultan II. Murad (s. 1421-1444/1446-1451) zamanından beri sanatkârları koruyan hükümdarların himayesine erişmek gayesiyle Osmanlı topraklarına gelen sanatkârlar, Sultan I. Selim (s. 1512-1520) döneminde daha da çoğalmıştır. Sultan I. Selim'in Tebriz'i (1514) ve Mısır'ı (1517) fethettiğinde, yerli sanatkârları İstanbul'a getirdiği ve sarayda görev-

⁵⁴ Bkz. "İmparatorluk portresi ile Yamantaka Mandala", New York Metropolitan Sanat Müzesi, Lila Acheson Wallace hediyesi, envanter no. 1992.54 (James C.Y. Watt, *a.g.e.*, 95-99, K. 25).

⁵⁵ James C.Y. Watt, *a.g.e.*

⁵⁶ Serjeant, *a.g.e.*, 68.

⁵⁷ Bkz. Okumura, *Turkic Influence on Mamluk Carpets*, 59-73.

⁵⁸ James C.Y. Watt, *a.g.e.*, 127-141.

⁵⁹ Clavijo, *a.g.e.*, 175.

lendirdiği bilinmektedir. Yapılan araştırmalardan, Tebriz'den gelen ve sayıları birkaç yüz kadar olan sanatkârların Amasya üzerinden İstanbul'a gönderildiğini, ayrıca yaklaşık 1000-1800 sanatkârın da Mısır İskenderiye'den gemilerle İstanbul'a getirildiğini öğrenmekteyiz.⁶⁰ Tebriz'den İstanbul'a getirilen Horasan ve Acem kökenli nakkaşlar ve Kahire'den getirilen Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan Mısırlı (Kıpti), Arap ve Türkmen kökenli sanatkârlar, tacirler ve ustalar, Osmanlı klasik sanatını oluşturmada büyük rol oynamışlardır. Bu sanatkârlar, yaşadıkları yerlerden getirdikleri kültürü yerleştikleri yerde de kullanmaya devam etmiş ve orijinal anlamını yitirmiş desenleri ve kompozisyonları dekoratif unsur olarak kullanmışlardır. Bu nişli kompozisyonun Osmanlı yastık yüzlerinde yer almasını, Doğu kültürünün bir izi olan kompozisyonun artık orijinal anlamını tamamen yitirmiş bir dekoratif unsuru olarak kullanılmaya devam edilmesiyle açıklamak mümkündür. 16. yüzyılın ortasından sonra, bu kompozisyon artık yastık yüzlerini oluşturan bir kalıp hâline gelmiş ve Osmanlı klasik sanatına uyum sağlayacak şekilde daha zengin ve sofistike bir şekle getirilmiştir.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıldan itibaren çatma yastık yüzlerinde görülen nişler, altıya bölünmüş bir desen olarak kompozisyon içinde yer almıştır. 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılda Osmanlı pazarı için Avrupa'da hazırlanmış olan yastıklara baktığımızda, ana zemindeki desenlerin tamamen farklı olmasına rağmen kısa kenarlarda aynı niş kompozisyonunun devam ettiği görülmektedir.⁶¹ Nişlerin içindeki desenler ise, Osmanlı desenlerinden esinlenmiş olmakla beraber oldukça farklıdır. 18. yüzyılda jakarlı Avrupa kumaşlarının Osmanlı pazarına girmesiyle, Osmanlı dokuma sanayii yeniden yapılanmaya mecbur kalmıştır. El tezgâhlarının yetersizliğinden dolayı Sultan III. Mustafa (s. 1757-1774) tarafından Üsküdar Ayazma Camii yakınında kırk kadar çatma atölyesinin kurulduğu ve 1804'te Sultan III. Selim (s. 1789-1807) tarafından Üsküdar Selimiye Camii külliyesi içinde dokuma atölyeleri kurulduğu bilinir. Buralarda ipeklî döşeme ve elbiselik kumaşlar ile birlikte yastık yüzleri

⁶⁰ Hilal Kazan, *a.g.e.*, 93-95.

⁶¹ Osmanlı pazarı için Avrupa'da üretilen yastık yüzleri için bkz. TSM. 13/1452; TSM. 13/1564; ayrıca bkz. Hülya Bilgi, *a.g.e.*, 116-117, Kat. 46.

de dokunmuştur. Bu yastık yüzlerinde, çinlerde görülen vazodan çıkan çiçekli panoların yer aldığı görülür.⁶² Artık geleneksel desen ve kompozisyon-
dan çok Avrupa etkilerini gösteren şema yer almaktadır.⁶³ (Resim 13) Halil İnalçık, 1910'da Bursa'da ilk makinenin faaliyete geçmesiyle birlikte ipekli sa-
nayıinde de jakar tezgâhının kullanılmaya başlandığını, ancak kefiye, poşu, krep, başörtüleri, abani ve kutnular, kadife yastık yüzleri gibi yerli halkın alış-
tığı kumaşların el tezgâhlarında dokunmaya devam ettiğini söyler.⁶⁴

Resim 13: Üsküdar Çatma Yastığı. Osmanlı, 19. yüzyıl, ipek, metarik ipli, 66 x 268 cm, TSM, envanter no. 13/1435. (Tezcan ve Okumura, *Textile Furnishings from the Topkapı Palace Museum*, 103).

⁶² Vazodan çıkan çiçekli panolu yastık yüzü için bkz. Sadberk Hanım Müzesi, envanter no. 10448-D.124.

⁶³ Batı etkili yastık yüzü için, TSM. 13/1435; ayrıca bkz. Hülya Bilgi, *a.g.e.*, 122-123, Kat. 49; 114-115, Kat. 45; 124-125, Kat. 50; 126-127, Kat. 51.

⁶⁴ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 241.

Osmanlı idaresi altında Yunanistan'da, özellikle de Girit adasında, yastık yüzünde niş deseninin kullanılmaya devam edildiğini, 20. yüzyıl başında yapılan kumaş örneklerinden anlamak mümkündür.⁶⁵ (Resim 14) Az nişli ve nişlerin dikdörtgen değil de oval şeklinde olması dikkat çekicidir. Kadife yüzlü yastıkların eski geleneğin devamı olarak hâlâ kullanıldığını, Lübnan Baalbek'te bulunan Emevi dönemi Ulu Camii içinde, kamış saplarıyla doldurulmuş madalyon desenli kadife yastıklardan (Resim 15) ve Beyteddin Sarayı Müzesi'nde bulunan çatma yüzlü yastıklardan anlamak mümkündür. (Resim 16)

20. yüzyıla gelindiğinde, Türkiye'de hayat biçimi artık bir ölçüde Avrupalılaştırmış, insanların Türk geleneksel tarzdaki evlerinden daha çok apartmanlarda oturmayı tercih etmesi ve divanda değil, koltuklarda ve kanepelerde oturmalarının sonucu olarak evlerindeki eşyalar da değişmiştir. Nitekim, konumuz olan yastıklar da bu değişen eşyalardan biri olup, uzun ve dar şekilli yastıklardan, koltuklarda ve kanepelerde kullanılan kare şeklindeki yastıklara dönüşmüştür. Ancak, kenarları nişlerle süslenen geleneksel kadife yüzlü ya da halı yüzlü yastıklar, otantik bir görünüm vermek amacıyla bugün hâlen turistik ve geleneksel mekânlarda kullanılmaktadır.

Resim 14: İşlemeli yastık yüzü. 20. yüzyıl, 111 x 59 cm, Girit Adası, Dawkins Koleksiyonu, T.603-1950. (Johnstone, *A Guide to Greek Island Embroidery*, 108)

⁶⁵ Pauline Johnstone, *A Guide to Greek Island Embroidery*, London 1972, 108, Kat. 139; James Trilling, *Aegean Crossroads, Greek Island Embroideries in the Textile Museum*, Washington D.C 1983, Kat. 59.

Resim 15: Kadife yastık yüzü. 20. yüzyıl, Büyük Emevi Camii, Baalbek-Lübnan.
Fotoğraf: © Sumiyo Okumura

Resim16: Çatma yastık yüzü. 19. yüzyıl, Beyteddin Sarayı Müzesi, Beyteddin-Lübnan. Fotoğraf: © Sumiyo Okumura

Sonuç

Türklerin geleneksel yaşam biçimini yansıtan Osmanlı çatma kadife yastık yüzlerinde görülen nişli kompozisyonun, 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinin gelişmesiyle birlikte Osmanlı sarayına getirilen yabancı sanatkâr ve ustaların getirdikleri kültürlerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. 16. yüzyılın ortalarından sonra, bu kompozisyonun artık yastık yüzlerini oluşturan bir kalıp hâline geldiği ve Osmanlı klasik sanatına uyum sağlayacak şekilde daha zengin ve sofistike bir şekle dönüştüğü görülmektedir. 17. yüzyıla gelindiğinde, sadece kadifeden değil, halıdan yapılan yastık yüzlerinin yaygın hâle geldiğini, bugün mevcut olan eserlerden anlamak mümkündür. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda Osmanlı pazarı için Avrupa'da hazırlanmış olan yastıklarda, ana zemindeki desenlerin tamamen farklı olmasına rağmen kısa kenarlarda aynı niş kompozisyonun devam ettiği görülür. 20. yüzyılda hayat biçiminin artık Avrupalılaşmasından dolayı, evlerde kullanılan eşyalar da değişime uğramıştır. Nitekim, yastıklar da bunlardan biri olup, uzun ve dar şekilli yastıklardan, koltuklarda ve kanepelerde kullanılan kare şeklindeki yastıklara dönüşmüştür. Ancak, kenarları nişlerle süslenen geleneksel kadife yüzlü ya da halı yüzlü yastıklar, otantik bir görünüm vermek amacıyla bugün hâlen turistik ve geleneksel mekânlarda kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATASOY, Nurhan; DENNY, Walter B.; MACKIE, Louise W. ve TEZCAN, Hülya. *İpek Osmanlı Dokuma Sanatı*. İstanbul: TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., 2001.
- BAĞCI, Serpil; Çaçman, Filiz; Renda, Günsel ve Tanındı, Zeren. *Osmanlı Resim Sanatı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- BAKER, Patricia. *Islamic Textiles*. London: British Museum Press, 1995.
- BAKIR, Abdulhalik. "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi," *Belleten*. C. LXIV, S. 241, Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi, 2001,749-826.
- BECHERT, Heinz ve GOMBRICH, Richard (ed.). *The World of Buddhism*. London: Thames and Hudson Ltd, 1998.
- BİLGİ, Hülya. *Osmanlı İpekli Dokumaları Çatma ve Kemha*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, Sadberk Hanım Müzesi, 2007.
- BRAUEN, Martin. *Das Mandala*. (çev. Masahide Mori), Tokyo 2002.
- CLAVIJO, Ruy Gonzalez de. *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*. (çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1975.
- DEMİR, Ömer. *Open Air Museum Göreme Maccan*. Ankara 2008.
- Dschingis Khan und seine erben - Das Weltreich der Mongolen*. (sergi kataloğu) München: Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Hirmer Verlag GmbH, 2005.
- ELLIS, Marianne. *Embroideries and Samplers from Islamic Egypt*. Oxford: Ashmolean Museum, 2001.
- ERTUĞ, Ahmet (ed.). *Turkish Carpets from the 13th-18th Centuries*. İstanbul 1996.
- İNALCIK, Halil. *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008.
- JOHNSTONE, Pauline. *A Guide to Greek Island Embroidery*. London: Victoria & Albert Museum, 1972.
- KAŞGARLI Mahmûd. *Divânü Lugâti't-Türk*. (çeviri, uyarlama ve düzenleme: Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurtsever), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- KAZAN, Hilal. *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*. İstanbul: Isar, 2010.
- KOMAROFF, Linda (ed.). *Gifts of the Sultan, The Arts of Giving at the Islamic Courts*. Los Angeles: Museum Associates, 2011.

- MACKIE, Louise W. *Symbols of Power, Luxury Textiles from Islamic Lands, 7th-21th Century*. Cleveland: The Cleveland Museum of Art, 2015.
- MOREHOUSE, Brian. *Yastıks Cushion Covers and Storage Bags of Anatolia*. Philadelphia: 8th ICOC, 1996.
- MOREHOUSE, Brian. "Yastıks Contributing Factors to the Visual Vocabulary," *Anadolu Dokuma Mirası 1/Weaving Heritage of Anatolia 1*. İstanbul: the International Conference of Oriental Carpets, 2007, 122-138.
- OKUMURA, Sumiyo. *Turkic Influence on Mamluk Carpets*. İstanbul: IRCICA, 2007.
- OKUMURA, Sumiyo. "The Mamluk Kaaba Curtain in the Bursa Grand Mosque," *DigitalCommons@University of Nebraska-Lincoln, Textile Society of America, Textile Society of America Symposium Proceedings*. <http://digitalcommons.unl.edu/tsaconf/721/> (15 Mayıs 2013)
- OKUMURA, Sumiyo. "Various Aspects of the Three-Dot Motif in the East and West." *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift in Honor of Yusuf Oğuzoğlu*. Vol. 42 (December 2014), 195-227. (Edited by Cemal Kafadar, Gönül Tekin and Zeynep Dörtok Abacı), Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2014.
- OKUMURA, Sumiyo. "Velvet and Patronage: The Origin and the Historical Background of Ottoman and Italian Velvets." *Cross Currents Land, Labor and the Port; Proceedings of the Textile Society of America 15th Biennial Symposium Proceedings*. Savannah/ USA. <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1993&context=tsaconf> (6 Kasım 2017)
- OKUMURA, Sumiyo. "Silk Velvets Identified as Byzantine: Were Silk Velvets Woven under the Byzantine Empire?," *Social Fabric: Deep Local to Pan Global; Proceedings of the Textile Society of America 16th Biennial Symposium Proceedings*. Vancouver/ KANADA. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2101&context=tsaconf> (3 Temmuz 2019).
- ÖGEL, Bahaettin. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara 1991.
- PHILLIPS, Amanda. "The Historiography of Ottoman Velvets, 1572-2011: Scholars, Craftsmen, Consumers" *Journal of Art Historiography*. Number 6 (June 2012), 1-26.

- ROXBURGH, David. (ed.). *Turks, A Journey of A Thousand Years, 600-1600*. London: Royal Academy of Arts, 2005.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler," *Atatürk Yıllık Konferanslar VIII (1975-1976)*, Ankara: TTK, 1983.
- SERJEANT, R. B. *Islamic Textiles, Material for a History up to the Mongol Conquest*. Lebanon: Librairie du Liban, 1972.
- The 61st Annual Exhibition of Shoso-in Treasures*. Nara: Nara National Museum, 2009.
- TEZCAN, Hülya. "Osmanlı Konağında Bir Baş Odanın Tefrişi," *Ev Tekstili*. Yıl:1, Sayı:2 (Aralık 1993),18-19.
- TEZCAN, Hülya. "Topkapı Sarayı'nın Çatmaları," *Antikdekor*. Sayı 85 (Kasım-Aralık 2004), 86-94.
- TEZCAN, Hülya ve OKUMURA, Sumiyo (ed.). *Textile Furnishings from the Topkapı Palace Museum*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2007.
- TEZCAN, Hülya. *Sacred Covers of Islam's Holy Shrines with Samples from Topkapı Palace*. İstanbul: Masa, 2017.
- THOMPSON, Jon ve CAMBY, Sheila R. (ed.). *Hunt for Paradise Court Arts of Safavid Iran 1501-1576*. Milano: Skira Editore S.P.A., 2003.
- Tissus d'egypte, Témoins du monde arabe VIIIe-XVe siècles*. Paris: Société Présence du Livre, 1993.
- TRILLING, James. *Aegean Crossroads, Greek Island Embroideries in the Textile Museum*. Washington D.C.: The Textile Museum, 1983.
- VAINKER, Shelagh. *Chinese Silk A Cultural History*. London: the British Museum Press, 2004.
- WATT, James C. Y. ve WARDWELL, Anne E. *When Silk was Gold Central Asian and Chinese Textiles*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1997.

“THE IMPORTANCE OF OTTOMAN VOIDED-VELVET CUSHION COVERS
(YASTIK) IN THE INTERACTION OF CULTURE AND ART BETWEEN THE EAST
AND THE WEST”

Abstract

Ottoman cushion covers (yastik) made with voided velvet (çatma) reflect Turkish traditional life. The composition seen in Ottoman cushion covers, especially the design of niches (lappets) on the short sides of the covers, similar to Mamluk cushion covers. This composition can also be seen in some Esoteric Buddhism textile compositions. These similarities can be explained as a consequence of the movement of artisans and craftsmen, whether freely in search of new patronage or by force, taken by conquerors to the capital as captives after Ottoman capture of Tabriz for a short period of time and their conquest of Cairo. Artisans coming to the Ottoman court continued to practice their culture and art, using the old patterns and colors that were deeply embedded in their memory. These patterns and compositions lost their original religious context and survived in art forms merely as decorative elements. The particular composition of Ottoman cushion covers was first adopted after the middle of the 16th century, and it developed more sophistication over time according to the prevailing fashions. Later, after the 17th century, the same composition moved beyond velvet to Ottoman cushion covers made of rug. This paper will shed light on the development of Ottoman cushion covers, which shows the synthesis of the East and the West.

Keywords

Silk velvet, voided velvet, cushion cover, Ottoman velvet textiles, lappet, artisans and craftsmen, artistic patronage.